

שפת השוואים: הערבית-יהודית של יהודי מרוקו

מרכוס חנונה

רקע

שפת יהודי מרוקו היא מקבץ של למעלה מ-13 להגים שונים שדוברו בקהילות יהודיות במרוקו, ריבוי המשקף את ההבדלים התרבותיים והחברתיים בין הקהילות. המושג 'עדה מרוקאית' מתייחס לשיוך הגאוגרפי, אך אינו מבטא את ההבדלים בין הקהילות. גם בתוך כל קהילה יש הבדלים, בהתאם ל'שבטי המשפחות' של כל קהילה. המשפחות נבדלו זו מזו על פי השתייכותן ל'תושבים' שחיו במרוקו לפני גירוש ספרד או ל'מגורשים' שהגיעו למרוקו אחרי גירוש ספרד. בין המעמדות הפרידה תהום תרבותית ודתית שבשיאה במאה ה-16 באה לכלל ביטוי בשנאה תהומית שלובתה בסכסוכים ובעלילות דם מכוערות.

למרות ההבדלים העמוקים בין הקהילות, הן הצליחו לתקשר ביניהן. בין הלהגים היהודיים היו מרכיבים לשוניים בסיסיים משותפים, בניגוד ללהגים המקומיים. במרחב הגאוגרפי של מרוקו ניתן למנות למעלה מ-300 להגים שונים של ערבית וּבְרָבְרִית! ה'כאוס' הלשוני הקשה על תקשורת בין הקבוצות השונות ובמיוחד בין הצפון לדרום.

השפה המקומית שבפי הערבים היא 'שעטנז' של שפות שונות המורכבות על מערכת צלילים המושאלת ברובה משפת הַבְּרָבְרִים. הברברים (ה'סלוחים') הם קבוצות אתניות שונות שהתיישבו במגרב לפני כ-10,000 שנים, ואין עליהם הרבה עדויות. בדרך כלל הם העדיפו להתיישב כשבטים באזורים הרריים ומדבריים. השפות הברבריות שונות זו מזו; לכל שבט יש להג ייחודי לו. תושבי האזורים הברברים לא נכנעו מעולם לכובשים היוונים, הרומיים ולבסוף לכיבוש הערבי. לעומת זאת, כל האזורים האחרים במגרב, במיוחד השפלה ואזורי החוף, שימשו כר נוח לכובשים ולמהגרים השונים. המהגרים ניהלו מערכת קשרים חברתיים ותרבותיים עם השבטים הברברים. מאחר שהשבטים הברברים היו שונים מבחינה תרבותית ולשונית, הם גם השפיעו בצורה שונה על שכניהם. כאמור, השפה המרוקאית היא שפה ייחודית המשופעת בלהגים רבים ושונים. הלהגים השונים אפשרו לדובריהם להמשיך ולשמור על מסורות לשוניות עתיקות שהיו דומיננטיות באזורים אלה, כמו ארמית, יוונית, רומית, לטינית וולגרית, ספרדית ובדורות האחרונים גם צרפתית. אמנם הערבית על מגוון להגיה חדרה גם היא למרוקאית, אך החדירה נעשתה לרוב אל תוך התבניות הלשוניות המגוונות של המרוקאית. דבר זה מסביר את חוסר יכולתם של דוברי הערבית במדינות השונות להבין את הערבית המדוברת במרוקו.

בתוך הכאוס הלשוני במרוקו התפתחה המרוקאית-יהודית. אמנם גם בה יש להגים שונים (כ-13), אבל יש ביניהם קרבה בכל הנוגע למושגים שמקורם בערבית ובארמית, במיוחד מושגים הקשורים לתרבות היהודית. השוני בין השפה היהודית לבין השפה המוסלמית מתבטא בשמות השפות במרוקו עצמה. ל-עֵאֲרֵבִי'א דֶל-ל-יְהוּדִים הערבית של היהודים <לעומת ל-עֵאֲרֵבִי'א דֶל-ל-מְסֻלְמִין> הערבית של המוסלמים <.

מרכוס חנונה הוא מורה ומחנך. עסק בניהול פרויקטים והדרכת מורים בתחום הטכנולוגיה החינוכית בישראל ובארצות דוברות ספרדית. בשנים האחרונות מקדיש את זמנו לתייעוד שפות יהודי המגרב.

המבטא וצלילי השפה

המבטא של דוברי השפה ייחודי ובולט. מערכת הצלילים מורכבת משלוש תנועות ארוכות, מתנועות קצרות המיוצגות ב'שווא' ומארבעים עיצורים בסיסיים. מערכת צלילים זו מקשה על דוברי שפות אחרות לקלוט את השפה. שלוש התנועות הארוכות הן:

1. קמץ, א: מְאָא > אשה <; דְאָר > בית <; פֶאָר > עכבר <
2. חיריק, י: בִיר > באר <; כְבִיר > גדול <; טְרִיק > דרך <
3. שורוק, ו: פֶלוש > כסף <; חות > דג <; סֶאבון > סבון <.

יש לשם לב לפרטים הבאים הקשורים לתנועות ארוכות:

- א כאשר מופיעה תנועה ארוכה בשורש, השורש נחשב לחריג. כמו שֶאף > ראה, צפה <.
- ב לא ייתכן מצב של מחרוזת בעלת שתי תנועות ארוכות (דיפתונג). במצב זה אֶחָם מהן משתנה לחצי-עיצור.
- ג תנועה בראש השורש נחשבת כחצי-עיצור.
- ד במילים שאולות משפות אחרות, בעלות תנועות שלא קיימות במרוקאית, מבוצע מעתק צליל לתנועה הקרובה ביותר: צירה (או סגול) לחיריק כמו: פֶיסָאח > פסח <, גִיפִין > גפן <. ומחולם לשורק כמו ב-: עוֹלָאם > עולם <, כוהִין > כהן <.

מרוקאית היא 'שפת השוואים'! כל התנועות הקצרות מיוצגות על ידי השווא, כמו: שֶמֶש > שמש <; דָמֶם > דם <; מְלַח > מלח <. אין מגבלה על מספר העיצורים והשוואים ברצף. אולם יש מקרים של הרכבי עיצורים שמתוך מגבלות פיזיות של שרירי הפה או מתוך הרגלי שפה (או להג שונה) השווא מחייב עצירה לפני או אחרי אחד העיצורים. במקרים אלה השווא נשמע כתנועה קצרה (צירה או חיריק) כמו: לְ-בָאב > הדלת < נשמע כמו אֶל-בָאב. כל העיצורים מבוטאים, גם אם הם זהים, כמו: שְלָל > שטף < - שלושת ה' מבוטאים עם הפסקה קצרה לפני ואחרי שני ה' הראשונים. העיצורים דומים לעיצורים בעברית. יש מספר עיצורים שאינם קיימים בעברית כמו: ג -: צליל הדומה ל-ז הצרפתית. העיצור מבוטא כ- ר' בסגנון של ע' (ללא המעצור הסופי): גֶדָא > מחר <; גְאִלי > יקר <; בְלָא > נעל <. הקשר הגנטי לעברית מתבטא דרך האותיות ג', ע', ר': גְרָאף > כד < קשור ל > גרף < (עביט) או ל > גרב < (כד חרס); גִיס > בוץ < קשור ל > עיסה <; גְמֶז > קרץ < קשור ל > רמז <, ובחלק מהמקרים גם לק' העברית כמו ב-גְמֶל > עפש < קשור ל > קמל <. במרוקאית רוב העיצורים מופיעים בשתי גרסאות שונות: הגרסה הרגילה והגרסה הנחצית. הנחציות מופיעות בשפות שמיות עתיקות. שרידים מהן ניתן למצוא בעברית בהבחנה בין ט' לת' ובין ק' ל-כ'. במרוקאית לרוב העיצורים יש גרסה נחצית (מסומנת כאן כ'רפה' מעל לאות העברית). דוברי השפה מבחינים היטב בהבדל בין קְאָא > קרא < לבין פְאָא > שכר <. העיצור פ' מקוצר על ידי מעצור בקדמת הגרון. הבדלים דומים גם בדוגמאות הבאות:

- קְבֶר > קבר < לבין קְבֶר > גדל < (לגדול);
- קְלָב > לב < לבין קְלָב > כלב <;
- קְלָל > הקל < לבין קְלָל > אכל <.

שאלת מילים משפות שונות

מעבר לקשיים שגורמים צלילי השפה, שפת יהודי מרוקו היא שפה פשוטה, מדויקת וצוירית מאוד. מחסום הצליל ובעקבותיו המבטא המרוקאי הוא למעשה הקושי המרכזי בשפה. השפה בנויה מתבניות דקדוקיות המאפשרות שאילת אוצר מילים כמעט מכל שפה אחרת. ולכן אוצר המילים בשפה המרוקאית הוא כמעט בלתי-מוגבל.

בהיותה שפה שמית ניתן למצוא במרוקאית שורשים שמיים רבים. המרכיב העברי בשפה מופיע בשני הקשרים שונים: בהקשר הגנטי (יש קרבה אבל אין ודאות לקשר ישיר) ובהקשר הישיר. בהקשר הגנטי ניתן למצוא שורשים זהים או דומים עם מעתקי צליל קבועים: המעתיקים הנפוצים הם בין ד'-ז', ד'-צ', ז'-ג', ש'-ת' ועוד מעתיקים רבים אחרים כמו:

זהב דְהָב; זנב דְנָבָא; צבוע - דְבָע; עצם - עָדָם; צלע דְלָעָא; גמל -זִמְל; זוג - זוּז; גלד - זִלְד
שני - תְּאֵנִי; שום-תומא; שלג - תְּלִז' (ראה ארמית: תְּלֵג); שלוש תְּלַאֲתָא; שמן (כספים) תְּאֵמָאן;
באר בִּיר; וודאות בְּדָדָא; פרעוש בְּרַעוּש; כזב גְּדָב; דוהן דְהָן; טהר טְהָר; טחן טְחָן;
תמר תְּמָאֵר; זית זֵית; תבן תְּבָן; תפוח תְּפֹאחָא;
צום סוּם; אצבע סְבָאע; צהל סְהָל; צווחה סְיַחָא; צפר סְפָפֵר; הפציר פְּסֵסֵר
אורווה - הַ'א; ארבע רְבָעָא; סטירה טְרִיִסָא (היפוך צליל).

מעתיקים דומים חלים גם על התנועות הארוכות: ה-ו' וה-י' מבצעות מעתק צלילי על כל אחת מהאותיות א, ו, י בשורש העברי (לפעמים יש גם היפוך של מיקום הצליל):

השמטה: אברהם (שם) - בְּרַאֲהָאֵם; אליהו (שם) - לִ'אֵהוּ; אחות - כְּת; ראה - רְ'א.
מעתיק א-י': מאה - מִ'נִ'א; מראה - מְרַא'י'א; קריאה - קְרִי'א'א; מאיר (שם) - מִי'י'ר.
מעתיק א-ו': אחד - אַחַד; אוזן - ו'וֹדָן; לאלף - לְ'לֵף.
מעתיק ו-קמץ: חוט - כְּאִ'ט; הגן - חָאמָא (קשור ל- <חומה>).

מעתיק י-י': יבש - י'בֵש; יומי - י'וּמִי.

מעתיק ו-ו': חוש - חוּש; נ'אֲחֵש <געגועים>; ענה - עֵנָה; קשור ל- <גוב> הגיב

מעתיק י-ו': גפרור - גְּפִרֹר; נ'קִידָא קשור לשורש העברי <יקד>; יתד - י'תָד; ירש - י'רֶש (גם מעתיק ת-ש').

המרכיב העברי מופיע גם בשאילה ישירה. השאילה עצמה מותאמת למערכת הצליל של השפה. המילה העברית 'דְרִיך' בהקשר של 'דרך חיים' מבוטאת במרוקאית כ-דִרִיך, משום שאין במרוקאית צירה או סגול כתנועה; 'דרך ארץ' מבוטא כ-דִרִיך אִרִיס. כיוצא בזה גם המעתיק בין חולם לשורוק: 'עולם' מבוטא עוֹלָאם, 'כהן' מבוטא כ-כוֹהִין.

בדרך כלל השאילות הן של שמות עצם, המקבלות התאמה לתבניות הלשוניות. המושג 'ברית מילה' מבוטא במרוקאית כ- מִילָא. מושג זה הוטמע בשפה, והפועל הותאם לתבנית המרוקאית מִי'ל ל- במשמעות של למול, לעשות ברית מילה ל-.

סגנון זה חוזר על עצמו גם בשאילה משפות אחרות, כמו

יין - בִּינו - מספרדית: vino;

מלט - בוּסְלָאנָא - מספרדית: puzolana;

שבוע - סְמָאנָא - מספרדית: semana;

עט - סְטִילו - מלטינית: stilus או מצרפתית: stylo;

שכר או מטבעות - סוֹלְדִי - מאיטלקית: soldo (מטבע)

השפה משופעת גם במילים בינלאומיות כמו:

ויזא, וילָא, וֶסֶט, ז'וֹרְנָאֵל, קילו, קארְטוֹנָא, בָּאנְקָא, פוּסְטָא, פְּלָאסָא

תבניות לשוניות

כשפה שמית, המרוקאית-היהודית בנויה משורשים המרכיבים תבניות בסיסיות שאותן ניתן לחלק לקטגוריות של חלקי הדיבר. לתבניות הבסיסיות ניתן להוסיף מוספיות כתחיליות או כסופיות. בעברית מתייחסים למאפיינים אלה דרך המושגים שורש, משקל, בניינים וגזרות. שורש רגיל במרוקאית מורכב מעיצורים שונים כמו: - קְתַבְּ <כתב>; כְּחַז' <יצא>; עֲמַל <עשה>; עֲרָק <הזיע>; קֶפַל <נעל, סגר>; מְרַד <חלה>. שורש חריג מורכב מעיצורים כפולים כמו: - שְׂדַד <סגר>; מְסַס <משש> או מעיצורים ותנועות כמו: - קְאֵל <אמר>; בְּקֵא <נשאר>. השורש המכיל כל סוג של תנועה ארוכה או חצי עיצור נחשב לחריג. בדרך כלל השורש הוא תלת-עיצורי, אבל קיימים שורשים המורכבים ממספר שונה של עיצורים ותנועות. כמו בעברית, ניתן לבנות משקלים ובניינים בעזרת תבניות צלילים

תבניות המשקלים הן הבסיס לבניית שמות עצם, שמות תואר, שמות פעולה וכו'. להלן מספר דוגמאות מתוך מבחר גדול של תבניות:

- קְטָלָא: כְּסוּ'א <מלבוש>; כְּדָרָא <ירקן>; מְעַזָא <עז>.
- קְטִיל: כְּבִיר <כביר, גדול>; בְּעִיד <רחוק>; דְּעִיף <רזה>.
- קְטֵלָאן: סְלֵטָאן <מלך>; פְּרָחָאן <שמח>.
- קְטָאל: פְּלָאן <פלוני>; חְמָאר <חמור>; נְהָאר <יום>.
- קְטִילָא: בְּהִימָא <בהמה>; חְקִיקָא <אמיתית>.

הבניינים אמורים להיות דומים לבניינים של השפה הערבית המדוברת, אבל מכל עשרת הבניינים הבסיסיים בערבית, רק הבניין הרגיל (בניין מספר אחד שהוא השורש עצמו שמוצג כגוף שלישי יחיד בעבר) ובניין מספר 2 נמצאים בשימוש. שאר הבניינים אינם קיימים או שהם נדירים. להלן הבניינים המודגמים בעזרת השורש פ.ע.ל.:

בניין מספר 1: פְּעַל לביצוע הפעולה: כְּתַבְּ <כתב>; כְּדַם <עבד>; מְרַד <חלה>; נְעַס <ישן (לישון)>.
 בניין מספר 2: פְּעַעַל גרימת ביצוע הפעולה: כְּתַתַּבְּ <הכתיב>; כְּדַדַּם <העביד, העסיק>; הִדְדַרְר <דבר, גרם לדיבורים>.

בניין מספר 3 (נדיר): פְּאֵעַל- סביל. זה שעושה את הפעולה וממשיך אותה: - כְּאֵתַבְּ <כתוב>; כְּאֵדַם <זה שעובד>

בניין מספר 5: תְּפַעַעַל (הסביל של בניין 2): - תְּכַתְּתַבְּ <הוכתב>; - תְּכַדְּדַם <הועבד>.

בניין מספר 6 (נדיר): תְּפַאֵעַל סביל. נגזר מבניין 3: - תְּכַאֵתַבְּ <נכתב>

השורש הוא הבסיס לכל תבניות הצליל של השפה. לשורש ניתן להוסיף ולסרוג עיצורים כמוספיות. תחיליות כמו מ-, נ-, ת- או סופיות כמו -אין, -ת, -כ. כאשר השורש חריג, נוצר לרוב מצב של דיפתונג (שתי תנועות ארוכות ברצף). במקרים אלה תנועה אחת משתנה למקבילה החצי-עיצורית. ה-ו משתנה ל-ו', החיריק משתנה ל-' והבעייתית ביותר היא הקמץ שמשתנה ל-ו' או ל-י'. כאשר יודעים איזה סוג של שינוי מתבצע, השינוי הוא שיטתי לאורך כל משפחת המילים של השורש.

במרוקאית ישנה הבחנה ברורה בין מצב הפעולה לבין זמני הפעולה. כאשר מתייחסים לזמנים (עבר, הווה ועתיד) מוסיפים מילות עזר אל הפועל הבסיסי.

הפועל הרגיל מוצג בצורה הפועלית של המושלם (perfect) ומתורגם לעברית לזמן עבר בגוף שלישי יחיד, תוך התייחסות לשלמות הפעולה. כדי ליצור את הצורה הפועלית הלא שלמה (imperfect) יש להוסיף לפועל 'י' שמתורגם לעברית לזמן עתיד. דוגמאות של פעלים רגילים:

קָתַבְּ > כתב < : בצורה הפועלית של המושלם (perfect). מתורגם בגוף שלישי יחיד בעבר, כשהכוונה: הוא סיים לכתוב (פעולת הכתיבה הושלמה). כדי לקבל את הצורה הפועלית הלא שלמה נוסף 'י' לפני הפועל 'י' קָתַבְּ > נמצא במצב של כתיבה <.

שָׁרַבְּ > שתה < (גמר לשתות). תוספת של 'י' 'י' שָׁרַבְּ > ישתה < או פעולת השתייה לא הושלמה, > הוא נמצא בתהליך שתייה <.

- גָּלַסְּ > ישב < > גָּמַרְּ > לשבת < לעומת 'י' גָּלַסְּ > נמצא במצב של ישיבה <.

הפועל הרגיל נגזר משורש בעל עיצורים שונים זה מזה. לעומתו הפועל החריג מוצג בשתי הצורות הפועליות של השלמות. להלן מספר דוגמאות להופעת הפעלים החריגים:

- שָׁדַדְּ, 'י' שָׁדַדְּ > סגר <; - מָשָׂא, 'י' מָשָׂא > הלך <

- זָ'אב, 'י' זָ'אב > הביא <; - כָּאן, 'י' כָּאן > היה <

- שָׂאף, 'י' שָׂאף > ראה, צפה <; - וְ'קָל, 'י' וְ'קָל > הגיע <

ביטויים ופתגמים

החברה הדוברת מרוקאית רגישה מאוד לצלילי השפה, למלוּדיה ולהטעמה של כל צליל החבוי בתוכה. הרגישות הזאת נובעת מן הצפיפות הפיזית של חברה (שמקורה בהגירה מסיווית לתוך הגטאות), צפיפות המחייבת רגישות ומודעות לכל מה שקורה במשפחה, בשכונה ולפעמים בשבט.

בדו-שיח המרוקאי אין אמירות ישירות. רוב הדו-שיח המרוקאי נע סביב ברכות, תוך השמעת איחולים וחיפוש מתמיד אחר הרמזים הדיפלומטיים הטמונים באמירות ובהטעמתן.

בתרבות המרוקאית לא ייתכן מצב של מפגש אקראי שמתחיל ומסתיים במשפט 'שלום, מה נשמע?'. כששואלים לשלום מישהו, שואלים לשלום כל חברי המשפחה מהמעלה הראשונה לפחות, ועדיף גם מהמעלה השנייה. זו סדרה אין סופית של ברכות ואיחולים הטבולה באמירות ופתגמים שבהם מצויים הרמזים הגלויים והנסתרים המביעים את יחס הדובר לאנשים הנזכרים ולקורותיהם.

שימוש באוצר מילים 'זר' ללהג הוא הבסיס לריבוי הביטויים והפתגמים במרוקאית. לדוגמה: המילה נָאֵכו > אקח < קיימת אך ורק בלהגים המוסלמיים. יהודים העדיפו את המקבילה נְעָבִי > אקח <, אולם יהודים ישתמשו בביטוי שמשמעותו 'בבקשה ממך' - נָאֵכו בְּאֶשְׁכּ (מילולית: אקח את הרוע שאמור לפגוע בך). זאת למרות שלביטוי עצמו יש הגרסה המתורגמת נְעָבִי בְּאֶשְׁכּ. כאן המקום לציין שבניגוד לשפות רבות, במרוקאית אין מילים בודדות להבעת תודה או בקשה. סוג זה של תקשורת נחשב לא מנומס ומעליב. בקשה היא קודם כל הבעה המציעה תחליף כתמורה לטובה שנעשית. התודה מובעת על ידי ברכות של חיים ארוכים, בריאות או מזל כמו תְּעִישׁ > שתחיה < או 'י' עָטִיכ סְחָחָא > (שהאל) ייתן לך בריאות <.

בתבניות הפתגם והביטוי מדגישות את ההיבט המילולי של התוכן, וכך הן מקלות על הדובר ועל השומע להטמיע קלישאות ידועות ומוכרות לתוך הדו-שיח השוטף. על כן, מרוקאית היא אחת השפות המשופעות ביותר בפתגמים ובביטויים. אלה עוסקים בחיים - מלידה עד המוות, במוסר, במשפחה, בגידול ילדים, בזקנה, בבדידות, בגורל ובכלל פן אחר של חיי היומיום. הפתגמים אינם אך ורק אמירות פשוטות אלא יש בהם גם ניצול של אוצר המילים העשיר שבו טמונים מסרים סמויים המפתיעים בחריפותם.

מדובר במסרים סמויים בעלי צופן מיוחד. למסרים אין גבולות מוסריים, ולא חלות עליהם מגבלות הטאבו החברתי. הם אינם בוחלים לקעקע את הקלישאות המקובלות ואת האמירות הדתיות. המסרים יכולים להכיל גם אמירות היתוליות ואמירות עוקצניות. האמירות מפתיעות במיוחד כשהן באות מתוך חברה שמרנית שמאוד קנאית לסגנון הדיבור ולצורת האמירה ובעיקר לכיבוד הזולת.

ה-מְעָנָא המרוקאית (פתגם עם מסר סמוי) היא הלב להבנת הפתגם המרוקאי. מְעָנָא פירושה המילולי הוא פתגם עם כוונות. ברבים היא נקראת מְעָנָא - מהשורש עָנָא שמשמעותו להעניק חשיבות, לטפל טיפול מיוחד ומעודן, לרמוז, להתכוון. ואולי אפשר למצוא לה גם מקור עברי בפסוק: 'כִּי בְאֵמֶר נִוְדַעַת חֶכְמָה, וְתִבְוֶנָה בְּמַעֲנֵה לְשׁוֹן' (בן סירא ד', כ"ה).

דובר השפה הממוצע השומע פתגם מרוקאי מגיב בחיוך, בדרך כלל חיוך נבוך, בבחינת 'אני מבין את הפירוש המילולי, אבל לא בטוח ב-מְעָנָא שבו'. את הפתגם המרוקאי ניתן להבין כמו כל פתגם אחר; הוא למעשה עטיפה חיצונית המסתירה מסרים של ה-מְעָנָא.

לְ-לִסְאָן מָא פִּיְהָ עֵדֶם, או לִי טִ' אַה מָא 'נִדְדֶם >בלשון אין עצם, ומי שמגלגל אותה לא מתחרט < כאן הכוונה היא שיש לשלוט בלשון, ואם שולטים בה לא נגרם נזק; לכן כדאי לשים מעצור לפה. ברמת מְעָנָא המסר סותר את הכוונה הגלויה:

לְ-לִסְאָן מָא פִּיְהָ עֵדֶם, או לִי טִ' אַה מָא 'נִדְדֶם >הלשון לא הורגת, ומי שמתווכח לא מתחרט < כאן מבחינים במשחק המילולי שבין עֵדֶם (בד' נחצית) שפירושה: עצם, לבין אותה מילה בד' נחצית: לחסל. טִ' אַ' משמעו לקפל, אבל יִתְנִ' אַ' -להתווכח, להתמקח.

אותו סגנון ניתן למצוא גם בפתגם:

לְ-קֵטְטָע עֵנְדָהָ סְבַע רִ' אַח >לחתולה שבע נשמות <

אבל המסר הסמוי כוונתו שונה:

לְ-קֵטְטָע נְדָהָ סְבַע רִ' אַח >הגמילה מסלקת את הצורך בסיפוקים בתכונות האדם <

המעניין ב-מְעָנָא המרוקאית היא היכולת להסתתר היטב בתוך הפתגם הנורמלי. המסר הוא התבלין של הפתגם המרוקאי, וכמו בתבשיל טוב, התבלין לעולם לא יסגיר את נוכחותו. נוסחי הפתגמים במרוקאית מלאים בתבניות לשוניות המטעות את המאזין, חידודים לשוניים, שימוש במילים בעלות משמעויות מרובות, סמלים מעולם הצומח, החי והדומם המייצגים סיטואציות חברתיות, תכונות אופי ומעמדות מכל הקשת החברתית.

יש שיראו במושג מְעָנָא את האלמנטים של מְכַתֵּם (אפיגרם), של אמרות כנף וחידודים, וגם את הקלמבורים שבשפות השונות, אבל היחודיות במרוקאית היא באובססיה למסרים הסמויים. היכולת להפיק מרצף צלילי אחד מספר פתגמים ייחודית מאוד למרוקאית.

לפתגמים במרוקאית אין הגבלות חברתיות. הם ביקורתיים כמעט בכל, אולם אין להפריז במודעות החברתית של הפתגמים. למחבר הפתגם אין עניין בדעות הקדומות על נשים, על חוכמה, על יחסים חברתיים. הוא שבו באובססיה הצלילית או ברצף ההברות של הפתגם. העניין המרכזי של מחבר הפתגם היא ביכולתו לייצר מסרים שונים, ועדיף שיהיו סותרים (!).

לפתגם המרוקאי יש מעט מאוד מקבילות לשוניות בשפות אחרות. תופעה זו מוזרה, כי הייחודיות של השפה המרוקאית היא באוצר המילים הגדול, שרובו שאילת מילים משפות אחרות. זו שפה שהצליחה להטמיע לתוכה מילים משפות עתיקות ומודרניות והתאימה אותן לתבניות הצליליות המיוחדות לה. לכן מפתיע שמעט מאוד פתגמים תורגמו ישירות וללא שינויים לשפה המרוקאית. התופעה השנייה היא העיוות הלשוני של הפתגמים. בפתגמים המרוקאים יש תוספות שלכאורה לא משרתות את הכוונות המקוריות של הפתגם. לדוגמה הפתגם: לִי עֵבְבָאֵלְכִי, כְּבֵבְאֵלְכִי >מי שלקח לך, החביא לך < כוונתו שהגנב מסתיר את הגניבה. אמירה זו היא קלישאה המתארת מה שהגנב עושה בצורה טבעית. אם זו באמת הכוונה המקורית, עדיף נוסח פשוט: לִי עֵבְבָא, כְּבֵבְא >מי שלקח, החביא <, אולם מחבר הפתגם מתעקש על תבנית לשונית של גוף שני. האם הכוונה שלו הייתה להפוך את הפתגם לאישי או שהוא רומז על שינוי בסוף הפתגם מ- כְּבֵבְאֵלְכִי >הסתיר לך < ל- חֵבְבֵבְאֵלְכִי >רצה את תשומת הלב שלך או פגע בתשומת הלב שלך <?

סיכום

שפת יהודי מרוקו היא שפה יהודית בתהליך הכחדה. בשנות החמישים של המאה שעברה היא הייתה שפת-אמם של מאות אלפי יהודים. עם ההגירה והעלייה לישראל החל תהליך הדרגתי וטבעי של התמעטות הדוברים ששפת אמם היא מרוקאית יהודית. הבושה והזלזול בשפה וכן חוסר הביטחון החברתי והתרבותי הרחיקו את דוברי השפה ממנה. בתקופה האחרונה החלה התעניינות מחודשת, במיוחד אצל הדור הצעיר, אבל מתברר שיש מעט מאוד מידע לגבי השפה עצמה. במאמר זה נעשה ניסיון לספק סקירה לגבי המבנה של שפת יהודי מרוקו, אבל עדיין חסרים היבטים אחרים כמו: תפקיד הנשים (ובמיוחד האמהות) בהתפתחות השפה, התקשורת הלשונית והעיתונות בתוך הגטו היהודי (מְלֵאח), מקורות הזלזול והבוז כלפי השפה, השפעת המרוקאית על הסלנג העברי ועוד נושאים רבים ומגוונים.

מקורות

- חנונה, מרכוס. **חתונת ארטישוק, גירושי שזיפים – חוכמת הפתגם של יהודי מרוקו**.
כתר, 2012.
- חנונה, מרכוס. **מילון מרוקאית יהודית**. הוצאת ה. מ. ד., מהדורה רביעית, ינואר 2013.